

ABDULLA QODIRIY MEROSIDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH VA
MA'RIFATPARVARLIK KONSEPSIYASI

Raximqulova Rayxona O'ral qizi

Termiz davlat universiteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23531888>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili, romanchilik maktabi asoschisi Abdulla Qodiriyning hayoti va faoliyati 1930-yillardagi Stalinch qatag'on siyosati kontekstida tahlil qilinadi. Muallif adib asarlaridagi ma'rifatparvarlik va milliy o'zlik konsepsiyasini uning qatag'on qilinishiga olib kelgan g'oyaviy-estetik omillar bilan uyg'unlikda o'rganadi. Shuningdek, arxiv hujjatlari va badiiy matnlar asosida Qodiriy romanchiligining milliy o'zlikni anglashdagi o'rni yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: qatag'on siyosati, ma'rifatparvarlik, milliy o'zlik, "O'tkan kunlar", tarixiy xotira, tergov hujjatlari, mafkuraviy to'qnashuv.

Аннотация. В данной статье анализируется жизнь и деятельность Абдуллы Кадыри, крупного представителя узбекской литературы XX века и основоположника школы романизма, в контексте сталинской политики репрессий 1930-х годов. Автор изучает концепцию просвещения и национальной идентичности в произведениях писателя в гармонии с идейно-эстетическими факторами, которые привели к его репрессиям. Также на основе архивных документов и художественных текстов освещается роль романизма Кадыри в национальном самосознании.

Ключевые слова: политика репрессий, просвещение, национальное самосознание, «Минувшие дни», историческая память, следственные документы, идеологический конфликт.

Abstract. This article analyzes the life and work of Abdulla Qodiriy, a prominent representative of 20th-century Uzbek literature and the founder of the school of novel writing, within the context of the Stalinist repression policy of the 1930s. The author examines the concept of enlightenment and national identity in the writer's works in harmony with the ideological and aesthetic factors that led to its repression. Also, based on archival documents and literary texts, the role of Qodiriy's novels in the realization of national identity is highlighted.

Keywords: repression policy, enlightenment, national identity, "Days Gone By," historical memory, investigative documents, ideological conflict.

XX asr boshlari o'zbek adabiy-jamoatchilik fikri rivojida milliy o'zlikni anglash va ma'rifatparvarlik g'oyalari yetakchi estetik tamoyilga aylandi. Bu jarayonning intellektual va badiiy cho'qqisi, shubhasiz, Abdulla Qodiriy badiiy-falsafiy merosidir. Adib o'z asarlarida millatning tarixiy xotirasini uyg'otish, milliy o'zlikni asrab qolish hamda ma'rifiy islohotlar orqali jamiyatni tanazzuldan olib chiqish konsepsiyasini ilgari surdi.

Biroq, 1930-yillarda avj olgan Stalinch repressiya mexanizmi milliy o'zlikni anglatishga qaratilgan har qanday badiiy-falsafiy hamda ma'rifiy tashabbusni "aksilinqilobiy" va "burjua millatchiligi" sifatida baholadi. Ushbu tadqiqotda Qodiriy nasridagi ma'rifatparvarlik va milliy o'zlik konsepsiyasi uning qatag'on qilinishiga olib kelgan g'oyaviy-estetik omillar bilan uyg'unlikda tahlil qilinadi.

Abdulla Qodiriyning ijodiy shakllanishi XX asr boshlaridagi jadidchilik harakati va ma'rifiy uyg'onish muhiti bilan uzviy bog'liq. Adib ijodining ilk bosqichidayoq ("To'y", "Fikr aylagil" kabi she'rlari hamda "Juvonboz", "Kalvak Maxsumning xotira daftaridan" kabi hajviy-publitsistik asarlarida) jamiyatdagi illatlarni tanqid qilish orqali milliy o'zlikni anglatish yetakchi g'oyaviy-estetik tamoyilga aylandi.

Qodiriy ma'rifatparvarligi shunchaki savodxonlikni targ'ib qilish bilan cheklanmaydi.

Uning ma'rifiy diskursida jaholat va qoloqlik – milliy tanazzul hamda mustamlaka kishanlariga tushishning asosiy omili degan ijtimoiy-falsafiy doktrina ilgari suriladi. Adib satirasidagi achchiq kulgi va pafos xalqni o'z milliy qadr-qimmatini anglashga, g'ofilik uyqusidan uyg'onishga chorlovchi estetik vosita vazifasini bajardi.

O'zbek adabiyotida professional romanchilik maktabiga asos solgan ijodkorning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" asarlari milliy o'zlikni anglash konsepsiyasining oliy badiiy ifodasidir. Qodiriy tarixiy xonliklar davriga tasodifan murojaat qilmagan; o'tmish voqeligi adib uchun bugungi kun muammolarini tahlil qilish va millatga o'z-o'zini anglatish ko'zgusi edi.

Otabek va Anvar obrazlari shunchaki badiiy personajlar emas, balki Sharq ma'rifatparvarligi va Yevropa ratsionalizmini o'zida mujassam etgan yangi tipdagi milliy ziyoli modelidir. Ularning dunyoqarashi, axloqiy prinsiplari hamda jamiyatdagi adolatsizlikka bo'lgan munosabati milliy o'zlikning yuksak mezonlarini belgilaydi.

"O'tkan kunlar" romanidagi qipchoq va qiyot qabilaviy nifoqlari, xonliklar o'rtasidagi o'zaro qirg'inlar – milliy birlikning yo'qligi va ma'rifatsizlik davlat erkinligining boy berilishiga hamda Turkistonning Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishiga zamin yaratganini badiiy jihatdan isbotlab berdi. Oila va nikoh madaniyati, milliy muloqot odobi, oilaviy va ijtimoiy burch tushunchalari romanda milliy o'zlikni saqlab qoluvchi ma'naviy qo'rg'on sifatida tasvirlanadi.

Abdulla Qodiriy nasrida tarixiy xotira hamda assotsiativ tafakkur ifodasi o'quvchi ruhiyatida milliy g'urur va ma'naviy qarshilik tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi.

Romanlarda o'tmish voqealari shunchaki xronologik bayon etilmaydi, balki o'quvchining ichki kechinmalari va assotsiativ xotirasi bilan bog'lanadi. Romanlar orqali kitobxon o'z xalqining boy madaniy merosi, yuksak ma'naviyati va shu bilan birga yo'l qo'yilgan tarixiy xatolarini estetik idrok etadi. Bu jarayon sho'ro mafkurasi tomonidan majburan singdirilgan manqurtlikga qarshi ma'naviy immunitet hosil qildi.

1930-yillarga kelib Stalin qatag'on mashinasining kuchayishi bilan Qodiriyning milliy o'zlikni anglashga qaratilgan ma'rifatparvarlik konsepsiyasi sho'ro hukumatining sovetlashtirish siyosati bilan murosasiz to'qnashuvni yuzaga chiqardi.

Sho'ro mafkurachilari uchun Qodiriy asarlaridagi milliy g'oya va xalqning o'tmishiga bo'lgan ehtirom tajovuzkor "aksilinqilobiy millatchilik" sifatida baholandi. 1937-yil 31-dekabrda hibsga olingan adib tergov jarayonida shafqatsiz jismoniy va ruhiy qiynoqlarga solindi. Biroq tergov va mahkama hujjatlari adibning o'ziga va safdoshlariga qo'yilgan soxta ayblovlarni tan olmay, yuksak ma'naviy matonat ko'rsatganini tasdiqlaydi. Qatag'on mexanizmi adibni jismonan yo'q qilish bilan birga uning tugallanmay qolgan "Amir Umarxonning kanizagi" romani hamda qator dramatik va satirik asarlarini musodara qilib, yo'q qilib tashladi.

Abdulla Qodiriy merosida ma'rifatparvarlik va milliy o'zlikni anglash g'oyasi shunchaki davr da'vati bo'lib qolmay, o'zbek xalqining ma'naviy-madaniy mustaqilligini ta'minlovchi estetik dastur edi.

Adib o'zining qisqa, ammo mazmunli hayoti davomida milliy romanchilik maktabini yaratish bilan birga, millatning ruhiy-ma'naviy xotirasini uyg'otishga muvaffaq bo'ldi.

Aynan shu sababli Stalinch qatag'on siyosati Qodiriy shaxsiyati va uning g'oyaviy ta'sirini sho'ro tuzumi uchun eng xavfli tahdidlardan biri deb bildi. Qodiriyning qatag'on qilinishi va asarlarining taqiqlanishi milliy adabiy va intellektual taraqqiyotga og'ir zarba berdi.

Biroq, adib yaratgan badiiy va ma'rifiy mezonlar vaqt sinovidan o'tib, bugungi mustaqil O'zbekistonning milliy o'zlikni anglash hamda ma'naviy tiklanish jarayonlarida o'chmas manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qodiriy, A. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. – 384 b.
2. Qodiriy, A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq, 2018. – 320 b.
3. Sharafiddinov O. Abdulla Qodiriy ijodi haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
4. Haqqul I. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2016.
5. Mirzaev, H. Jadidchilik harakati va uning namoyandalari. – Toshkent: Fan, 2018.
6. Rasulov, O. O'zbek adabiyoti va jadidchilik. – Toshkent: Sharq, 2019.
7. Xudoyberdiyeva, G. Abdulla Qodiriy va milliy uyg'onish. – Samarqand: Zarafshon, 2017.
8. www.ziyouz.com – O'zbek adabiyoti va adiblar ijodi haqida elektron kutubxona.
9. www.ziyouz.net – O'zbek adabiyoti va ilmiy maqolalar portali